

Huib Spoormans*

Analytisch Marxisme

De nieuwe kleren van de keizer ?

Aan de zich vertakkende wortelstam van het marxisme is een nieuwe loot ontsproten. Naast reeds gevestigde stromingen als het marxisme-leninisme, de kritische theorie, en het strukturalistische marxisme (de opsomming is niet volledig) bestaat sinds kort een nieuwe variant, door sommigen *analytisch of speltheoretisch marxisme*, door andere 'het nieuwe marxisme van de kollektieve aktie' genoemd. Ik houd mij bij de eerste naam. De onenigheid omtrent de naamgeving is typerend voor de toestand waarin dit analytisch marxisme verkeert. Ten eerste kan men (nog) geen duidelijke scheidlijnen trekken tussen de analytische en andere vormen van marxisme, en evenmin tussen analytisch marxisme en 'burgerlijke wetenschap'. Ten tweede zijn de belangrijkste woordvoerders van het analytisch marxisme, te weten Jon *Elster*, John *Roemer* en Adam *Przeworski*, het op talrijke punten met elkaar, en soms met zichzelf, oneens. In plaats van een nieuwe stroming kan men beter spreken van een nieuwe poging om de konsekwenties van bepaalde eigendomsvormen voor historische processen te analyseren. Om stilistische redenen wordt echter in het navolgende over verschillen en nuances heengestapt, en ligt de nadruk op de gemeenschappelijke kritiek die de genoemde auteurs leveren op gangbare marxistische stellingen en vooronderstellingen. Ik schets het beeld van een controverse tussen het analytische marxisme en het overige neomarxisme, in de wetenschap dat geen van beide kampen naar binnen noch naar buiten een eenheid vormt. Maar deze kunstmatige frontlijn maakt het mogelijk in kort bestek een aantal theoretische argumenten te presenteren en te beoordelen. Is de kritiek van de analytische marxisten terecht, en zo ja, hoe luiden hun alternatieven?

1 Kritiek op neomarxisme

Vanuit theoretisch oogpunt is de proliferatie van het neomarxisme een gevolg van het feit, dat de door Marx voorspelde revolutie in de

* Huib Spoormans is universitair docent politieke wetenschappen aan de fakulteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijks Universiteit Limburg. Dit artikel werd eerder gepresenteerd als paper ten bate

van de sektie Politieke Filosofie op het Politikologenetmaal in juni 1986. Met dank aan Ad van Deemen en Göran Therborn voor hun kommentaar op een eerdere versie.

hoogst ontwikkelde kapitalistische maatschappijen is uitgebleven. Neomarxistische auteurs zijn marxisten in de zin dat zij vasthouden aan Marx' uitgangspunt dat de kapitalistische maatschappij wordt gekenmerkt door uitbuiting en klassenstrijd, en zij zijn neomarxisten in de zin dat zij Marx' analyse herzien en aanpassen aan de zowel theoretisch als politiek veranderde omstandigheden. De achtergrond van de kritiek van analytische marxisten op bestaande (neo)-marxistische theorieën is, dat deze geen afdoende verklaring leveren voor de samenwerking tussen kapitaal en arbeid in het moderne kapitalisme, noch voor de democratische stabiliteit daarvan. Hun kritiek richt zich tegen drie gangbare marxistische stellingen en in het bijzonder tegen de theoretische en methodologische premissen die daaraan volgens hen ten grondslag liggen.

De eerste stelling luidt dat *sociaal-ekonomische problemen en conflicten zonder tussenkomst van politiek-kulturele factoren onvermijdelijk tot een conflict tussen klassen inzake de algehele organisatie van de samenleving* leiden (vergelijk Habermas, 1973, 44; Poulantzas, 1974, 11 en verder; Miliband, 1977, 18-19).

Volgens de klassieke marxistische opvatting berust kapitalistische uitbuiting op de toeëigening van meerwaarde. Het kapitalistische produktieproces impliceert een objektieve, ekonomische belangen- tegenstelling tussen de producenten van meerwaarde, de loonarbeiders, en degenen die het profijt ervan trekken, de kapitaalbezitters. Bijgevolg valt de maatschappij uiteen in tenminste twee antagonistische klassen met dito belangen. De kapitalisten hebben belang bij de instandhouding van de uitbuiting en de arbeiders uiteindelijk bij de afschaffing ervan. Het uitblijven van de voorspelde revolutie wordt door het neomarxisme verklaard uit politiek-kulturele factoren: de relatieve autonomie van de staat, de ideologische overheersing door de burgerij, de tweeslachtige positie van de 'arbeiders-aristokratie', het verraad van politieke leiders, en dergelijke. De klassenstrijd is tevens een politieke en ideologische strijd, en juist op die terreinen delven de arbeiders het onderspit.

De voorstanders van het analytische marxisme vallen deze gedachten-gang op twee punten aan. Ten eerste toont John Roemer (1982a, 1982b) aan, dat er ook in een markteconomie, waar alle producenten hun eigen produktiemiddelen bezitten maar het produktieve vermogen ongelijk verdeeld is, sprake kan zijn van uitbuiting. Tevens toont hij aan dat de structuur van de uitbuiting in een systeem waarin kapitaal loonarbeid huurt volkomen identiek is aan die van een systeem waarin arbeiders kapitaal huren. Volgens Roemer is een ongelijke verdeling van eigendomsrechten op produktiemiddelen een voldoende voorwaarde voor het bestaan van uitbuiting in een markt-

ekonomie. Door de omstreden arbeidswaardeleer van Marx, die uitbuiting enkel koppelt aan het (kapitalistische) productieproces, links te passeren, plaatst Roemer het begrip uitbuiting in een veel breder kader en daardoor vooraan op de theoretische agenda van het marxisme. Met behulp van Roemers theorie is het mogelijk ook relaties tussen volkeren of geslachten te bestuderen onder het aspect van uitbuiting, evenals de relatie tussen staatsburgers en de overheid (zie Elster, 1985, 198).

Ten tweede bestrijdt Adam Przeworski (1985, 47 en verder) de idee dat een bewust gevoerde klassenstrijd, dat wil zeggen het organiseren en mobiliseren van mensen op grond van klassestandpunten, noodzakelijkerwijs revolutionaire konsekwenties heeft. In de klassieke gedachtengang kiest elke rationeel-ekonomisch kalkulerende arbeider op den duur voor de revolutie. Przeworski draait de bewijslast om: hij gaat ervan uit dat arbeiders in beginsel rationeel-ekonomisch denken en handelen en hij probeert hun al dan niet revolutionaire gedrag te verklaren uit de ekonomische, politieke en ideologische omstandigheden waarin zij verkeren. Kortom, in een op uitbuiting en klassen-tegenstellingen gebaseerde maatschappij is geen enkele groep gepredestineerd tot het plegen van revolutie.

De tweede stelling betreft de rol van een staat in de kapitalistische maatschappij: *de overheid staat garant voor de instandhouding van de maatschappelijke orde in het algemeen, en van het kapitalistische produktiestelsel en de daaraan gekoppelde klasseheerschappij in het bijzonder* (vergelijk Habermas, 1976, 316; Poulantzas, 1982, 43; Miliband, 1977, 90).

De gangbare marxistische staatstheorie, schrijft Elster (1982, 460), beweert in feite dat de staat in de kapitalistische maatschappij op lange termijn het kollektieve belang van de kapitalistenklasse dient, en dat de kollektieve belangen van het kapitaal ook metterdaad door de staat worden uitgevoerd. Deze stelling acht Elster arbitrair, dubbelzinnig en inkonsistent. Als zelfs individuele kapitalisten van mening verschillen over wat het beste overheidsbeleid is, hoe kan de staat dan weten wat in het kollektieve belang van het kapitaal is? Zelfs als de stelling waarheid zou bevatten, wat Elster betwijfelt, dan nog moet een staatstheorie verklaren hoe het mogelijk is dat staatsdienaren een overheidsbeleid kunnen ontwerpen dat op maat gesneden is van het kollektieve belang van het kapitaal en hoe zij er vervolgens in slagen dat beleid ten uitvoer te brengen. Een theorie die geen personen aanwijst en geen rugnummers noemt, die abstraheert van menselijke intenties en interactie, berust volgens Elster op spekulatie. Bovendien, zo vullen Przeworski en Wallerstein (1982) aan, belichten dergelijke theorieën de staat enkel en alleen als

een instantie in de reproductie van kapitalistische verhoudingen, zodat de staat als instituut buiten het gezichtsveld valt.

De derde stelling is een logische konsekwentie van de eerste twee en betreft de onverenigbaarheid van politieke democratie (algemeen kiesrecht) en economisch kapitalisme: *het democratisch kapitalisme komt vroeg of laat te staan voor de keuze tussen democratisch socialisme of autoritair kapitalisme* (vergelijk Habermas, 1961, 43; Poulantzas, 1978, 277 en verder; Miliband, 1984, 146 en verder). Als democratie hangt de staat af van verkiezingen en staat dus open voor de 'stem' van het volk; als kapitalistische staat moet hij de kollektieve belangen van het kapitaal behartigen. De democratisch-kapitalistische staat moet dus het onverenigbare verenigen: ten aanzien van de volksklassen moet hij, gelet op de potentieel revolutionaire dreiging die uitgaat van de economische verhoudingen, de volksinvloed indammen, maar niet teveel, omdat dat de legitimiteit van de staat aantast waardoor opnieuw het gevaar van revolutie dreigt. Ten aanzien van de heersende klasse(n) moet de democratische staat het kollektieve belang van het kapitaal behartigen, desnoods tegen de wil van afzonderlijke kapitalisten in, en op een wijze die de uitgebuite klassen niet tot verzet drijft. Het democratisch kapitalisme kan zijn bestaan enkel rekken bij de gratie van

- 1 ideologische (staats)apparaten, die geweldsuitoefening legitimeren en een consensus organiseren (Poulantzas, 1978, 31)
- 2 neokorporatieve structuren, die de revolutionaire angel uit de vakbonden halen door het te integreren in het 'nationale belang' (Panitch, 1981, 40)
- 3 een ingewikkeld en tegenstrijdig 'krisismanagement' van staatswege (Offe, 1984, 51 en verder).

Maar hoe het ook zij, een opleving en toespitsing van de economische belangenstrijd -die aan het kapitalisme eigen zijn- zullen onherroepelijk een breuk forceren tussen democratie en kapitalisme.

Przeworski (1985, 133 en verder) daarentegen betoogt dat politieke democratie een uitermate geschikt middel is om economische belangenstrijd te beslechten binnen de kaders van het kapitalisme. Want het kenmerk van democratie is, dat geen enkele groep er op voorhand van verzekerd is dat haar belangen behartigd zullen worden. Deze onzekerheid drijft alle groepen samen in democratische instellingen teneinde hun (economische) belangen zoveel mogelijk veilig te stellen. De democratie met zijn verkiezingen, overlegstructuren en scheidsgerichten, is een sociaal

mechanisme dat aan personen met uiteenlopende belangen de mogelijkheid verschaft om als staatsburger na te streven wat zij op de markt niet kunnen veroveren. De combinatie van democratie en kapitalisme werkt een kompromis in de hand: zij, die geen produktiemiddelen bezitten, stemmen in met de partikuliere eigendom, en zij die wel produktiemiddelen bezitten stemmen in met politieke instituties die andere groepen in de gelegenheid stellen om hun belangen via de overheid te behartigen. Dit kompromis ziet Przeworski met name belichaamd in de keynesiaanse welvaartsstaat. Konklusie: politieke democratie laat zich, onder bepaalde randvoorwaarden, uitstekend combineren met kapitalistische belangenkonflikten.

De gangbare stellingen van het neomarxisme zijn volgens Elster, Roemer en Przeworski onhoudbaar; de oorzaak daarvan schuilt volgens hen in de methodologische uitgangspunten. Hun kritiek concentreert zich op de idee dat maatschappelijke verschijnselen te beschouwen zijn als de uitkomst van zelfregulerende mechanismen of als effecten van anonieme structuren, en dat personen slechts 'dragers' of 'agenten' zijn van de anonieme krachten die hen in beweging zetten. De kritiek richt zich in het bijzonder tegen het, in de hedendaagse marxistische politieke theorie zo populaire, structureel-funktionalistische paradigma (vergelijk Koch, 1979). Iets verklaren wil volgens Elster (1985, 5) zeggen, dat men het mechanisme aantoot dat de te verklaren verschijnselen voortbrengt. Het structureel-funktionalistische paradigma houdt in dat men een verschijnsel verklaart uit de funktie die het vervult voor de instandhouding van een bepaalde structuur, ongeacht de doelstellingen en het bewustzijn van de actoren. Mensen wikken, structuren beschikken. Het structureel-funktionalistische paradigma postuleert het bestaan van zelfregulerende mechanismen en een doel zonder een doelgerichte actor. Maar volgens Elster (1982, 455,463) bestaan er in de sociale werkelijkheid nauwelijks zelfregulerende mechanismen analoog aan het biologische principe van de natuurlijke selektie. Sociale instituties en sociaal gedrag veronderstellen, methodisch gezien, individuen, die handelen vanuit bepaalde intenties of op grond van bepaalde verwachtingen. Het structureel-funktionalisme zou derhalve aan moeten tonen hoe het komt dat de intenties van individuen, of in ieder geval de uitkomsten van hun interaktie, overeenstemmen met de theoretisch gepostuleerde funktie ervan. Dat gebeurt echter niet; bijgevolg berust de theorie op spekulatie. Aan het einde van een paragraaf met de titel 'The Poverty of Functionalist Marxism' konkludeert Elster: "Dit maakt het marxisme immuun voor empirische weerlegging en vernietigt de

wetenschappelijke waarde ervan. Er is duidelijk een alternatieve benadering nodig" (Elster, 1982, 463; zie ook Przeworski, 1982 en Roemer, 1982c).

De alternatieve benadering bestaat uit het introduceren van methodologisch individualisme en Rationele Keuzetheorie (RKT) in de marxistische problematiek (uitbuiting en klassenstrijd).

Methodologisch individualisme wil zeggen dat men sociale verschijnselen hun structuur en hun verandering in beginsel verklaart uit de eigenschappen, doelstellingen, overtuigingen en handelingen van individuen. Dit in tegenstelling tot wat de voorstanders van methodologisch individualisme het methodologisch kollektivisme noemen, de stelregel dat individueel gedrag te verklaren is uit iets wat boven of buiten de individuen existeert (Elster, 1985, 5-6). De belangrijkste veronderstellingen van de RKT zijn:

1. dat het sociale handelen van individuen nooit volledig bepaald wordt door structurele beperkingen;
2. dat de individuen, binnen bepaalde kaders, die acties ondernemen waarvan zij het beste resultaat verwachten.

Het uitgangspunt van de alternatieve benadering luidt "intentioneel begrip van acties van individuen en kausale verklaring van hun interactie" (Elster, 1982, 463-464; zie ook Przeworski, 1982, 306 en verder, en 1986, 122; Roemer, 1982c, 513).

De kritiek van Elster, Roemer en Przeworski op het structureel-funktionalistische paradigma in het algemeen, en op de gangbare neomarxistische theorie in het bijzonder, lijkt me terecht, de daaraan verbonden konklusie echter voorbarig. Ten eerste volgt uit de verwerping van het zogenaamde methodologische kollektivisme niet per definitie de aanvaarding van het methodologische individualisme (zie paragraaf 2). Ten tweede zijn aan de RKT en de daaraan gelieerde speltheorie bepaalde theoretische beperkingen verbonden ten aanzien van machtspolitieke vraagstukken en van sociale processen op lange termijn (zie paragraaf 3). Ten derde zijn de betreffende auteurs er mijns inziens (nog) niet in geslaagd een toereikend alternatief te bieden voor de theorieën die zij verwerpen (zie paragraaf 4).

2 Methodologisch individualisme

In zijn kritiek op het structureel-funktionisme plaatst Elster *structuur* en *handeling* tegenover elkaar. Hij interpreteert, zoals Giddens (1982, 534) opmerkt, structuren als beperkingen van de speelruimte voor handelingen, en hij bestrijdt vervolgens de opvatting dat die speelruimte zo klein is dat er slechts één soort handeling

overblijft, namelijk de handeling die strookt met de veronderstelde functie ervan. Elsters tegenargument luidt, dat individuen over een bepaalde mate van keuzevrijheid beschikken en dat zij desnoods structuren, gewild of ongewild, kunnen veranderen. Uit het bestaan van deze keuzevrijheid leidt Elster af dat de handeling, dat wil zeggen de interactie tussen doelgerichte individuen, uiteindelijk de structuur bepaalt. In de laatste stelling schuilt de rechtvaardiging voor het methodologisch individualisme. Ook Przeworski (1982, 1986) beschouwt structuren als een konstellatie van keuzemogelijkheden voor actoren, niet als een determinant van handelingen. Structuren vormen de context waarin personen of kollektiviteiten beraadslagen over doeleinden en tot actie overgaan. Maar er bestaat een wezenlijk verschil tussen de uitspraak dat structuren de omgeving vormen van menselijke handelingen en de uitspraak dat structuren te beschouwen zijn als een reeks keuzemogelijkheden. Het verschil, zegt Hindess (1984, 262), zit hem in de manier waarop actoren die omstandigheden inschatten en waarderen. Przeworski lijkt de invloed van socialisatieprocessen te verontachtzamen.

Bovendien is het niet uit te sluiten (vergelijk Van Parijs, 1982, 498), en Elster noch Przeworski sluiten het trouwens uit, dat er in de sociale wekelijkheid zelfregulerende mechanismen kunnen bestaan, dat wil zeggen mechanismen die niet berusten op intentioneel handelen van mensen. Elster zelf geeft het voorbeeld van de quasi-natuurlijke selectie die optreedt wanneer ondernemingen op een markt met elkaar concurreren. In zijn analyse van de sociaal-democratie als historisch verschijnsel gaat Przeworski (1985, 13-14) uit van structurele effecten van de burgerlijke staat en van het organisatieprincipe. Vanwege de structuur van de burgerlijke staat, aldus Przeworski, organiseert de arbeidersbeweging zich in meerdere, onafhankelijke en soms rivaliserende organisaties (vakbonden, politieke partijen, koöperaties en dergelijke). Bovendien heeft die structuur tot gevolg dat de politieke verhoudingen binnen klassen de vorm aannemen van een relatie tussen vertegenwoordigers en kiezers. Een ander voorbeeld van de werkzaamheid van structuren is de beruchte *cirkel van de armoede*: materiële deprivatie; weinig scholing; geen of slecht betaald werk; materiële deprivatie (Giddens, 1979, 79). Ook Michels' beroemde *ijzeren wet van de oligarchie* kan men interpreteren als een zelf-regulerend mechanisme: democratie; formele organisatie; onderschikking van de leden aan enkele leiders; oligarchie. Ik wil niet beweren dat dergelijke mechanismen een afdoende verklaring bieden voor bepaalde sociale verschijnselen, bijvoorbeeld voor armoede of oligarchie. Via menselijke actie zou men immers bovengenoemde 'wetmatigheden' kunnen doorbreken. Waar het om gaat, is dat de bedoelde mechanismen niet direkt af-

hangen van menselijke doelvoorstellingen. Indien men het bestaan, of tenminste de bestaansmogelijkheid, van dergelijke mechanismen erkent -wat Elster en Przeworski doen- is het dan niet voorbarig om sociale verschijnselen toe te schrijven aan menselijke doelstellingen? Het enigszins dogmatische probleem van de controverse tussen methodologisch individualisme versus kollektivisme verdwijnt, indien men in navolging van Bhaskar (1979) en Giddens (1977, 1979), uitgaat van een twee-dimensionale zienswijze op de relatie tussen structuur en handeling.

Mensen, schrijft Bhaskar, scheppen hun samenleving niet, want die bestaat reeds en is een noodzakelijke voorwaarde voor hun sociale activiteiten. De samenleving is een geheel van structuren, praktijken en konventies, die door personen gereproduceerd of getransformeerd worden en die alleen maar kunnen bestaan omdat die personen dat doen. Maatschappelijke structuren bestaan dus niet onafhankelijk van de menselijke activiteit, maar zijn er evenmin het produkt van. Structuur en handeling veronderstellen elkaar wederzijds en het ene is niet te herleiden tot het andere. Een structuur bestaat alleen als mensen handelen, en menselijke handelingen verlopen via bepaalde structuren (Bhaskar, 1979, 45-46; zie ook Giddens, 1977, 130). De vraag naar wat eerst komt, structuur of handeling, is even moeilijk te beantwoorden als die van de kip en het ei. Interessanter is de vraag hoe de wisselwerking is tussen (gesocialiseerde) individuen of groepen en (gereproduceerde/getransformeerde) structuren.

3 Speltheorie

De idee achter Rationele Keuzetheorie is, dat men, uitgaande van gegeven voorkeuren van individuen, door middel van een oplossings-theorie kan verklaren/voorspellen wat de uitkomst van de interactie tussen die individuen is of zal zijn. De RKT verklaart sociale verschijnselen als de uitkomst van beslissingen van personen, die handelen binnen een gegeven sociale en fysieke omgeving. Die personen worden verondersteld rationeel te kiezen op grond van een evaluatie van de welbegrepen konsekventies van elke keuzemogelijkheid. De RKT draait dus om rationeel handelende individuen, die trachten hun voorkeuren zoveel mogelijk te verwezenlijken. De uiteindelijke verklaringsgrond wordt gevormd door de doelstellingen van de individuen, die als vaststaand en gegeven beschouwd worden (vergelijk De Swaan, 1973, 17). Dit in tegenstelling tot het structureel-funktionalistische paradigma, dat doelvoorstellingen relateert aan rolpatronen en aan de functie die een rol heeft voor de instandhouding van een structuur.

Rationaliteit en rationeel gedrag hebben in de RKT alleen betrekking op het kiezen van middelen voor het bereiken van gegeven doelstellingen binnen gegeven beperkingen (vergelijk Lash en Urry, 1984, 42 en Godelier, 1974, 18).

De theorie abstraheert van de inhoud van het sociale proces en beperkt zich tot de logica van sociaal gedrag (Rapoport, 1970, 253). Gegeven deze opvatting over rationaliteit en menselijk gedrag ligt het gebruik van deduktieve, mathematische modellen voor de hand.

Speltheorie is een bijzondere vorm van RKT en bestudeert de logica in het gedrag van rationele actoren, die tevens rekening houden met het gedrag van anderen. De speltheoreticus probeert met behulp van aan de wiskunde ontleende modellen de logica in multilaterale besluitvormingsprocessen te analyseren. Het speltheoretisch model veronderstelt, schrijft Shubik (1982, 11 en verder), dat de spelers welomschreven doeleinden nastreven, een bepaalde mate van keuzevrijheid hebben, goed geïnformeerd zijn en rationeel kiezen. Bovendien veronderstelt het model dat er expliciete spelregels bestaan, die door de spelers als zodanig in acht worden genomen. Iedere speler, een individu of een kollektiviteit, heeft bepaalde voorkeuren, kan kiezen voor verschillende opties en beschikt over een arsenaal van hulpmiddelen. Wat een speler in een gegeven situatie met zijn keuzevrijheid doet, hangt niet af van de spelregels, maar is een vraag voor de oplossingstheorie. Speltheorie bestaat dus uit twee ingrediënten: een oplossingstheorie en veronderstellingen ten aanzien van de spelers en hun omgeving.

Ten aanzien van de marxistische problematiek heeft de speltheorie twee belangrijke theoretische voordelen in vergelijking met het structureel-funktionalistische paradigma:

- 1 Speltheorie problematiseert de relatie tussen belang en aktie, en toont aan dat het laatste slechts gedeeltelijk afhangt van het eerste. Individuen stemmen hun gedrag immers mede af op het gedrag van anderen (zie Elster, 1982, 464).
- 2 Speltheorie beschouwt kollektieve aktie niet als een weerslag van structuren in combinatie met een bepaalde geestesgesteldheid (klassenstructuur + klassenbewustzijn = klassenstrijd), maar als de uitkomst van de strategische kalkulatie binnen het kader van specifieke economische, politieke en ideologische omstandigheden.

Speltheorie brengt ook theoretische beperkingen met zich mee. Deze beperkingen kunnen besproken worden aan de hand van een algemeen politiek vraagstuk, namelijk dat van macht en machtsuitoefening. Lukes (1974) onderscheidt drie dimensies van macht. De

eerste dimensie betreft het "gedrag bij het nemen van *beslissingen* ten aanzien van *strijdpunten* waarover een waarneembaar *konflikt* tussen (subjektieve) *belangen* bestaat", zoals dat gedrag tot uitdrukking komt in beleidsvoorkeuren van deelnemende partijen (1974, 15). De tweede dimensie heeft betrekking op "het vraagstuk van de controle over de politieke agenda en van de manieren waarop potentiële *strijdpunten* buiten het politieke proces worden gehouden" (1974, 21). Bij de derde dimensie tenslotte gaat het om de macht die wordt uitgeoefend ten voordele van bepaalde belangen of bevolkingsgroepen zonder dat er sprake is van een aantoonbaar konflikt of van waarneembare participatie. De ondernemer, bijvoorbeeld, die zich niet bemoeit met de levensbeschouwing van zijn werknemers, kan de loonstrijd met meer vertrouwen tegemoet zien wanneer zijn werknemers bovenal vertrouwen in de Genade Gods, dan wanneer zij overtuigde socialisten zijn. Lukes omschrijft de oorsprongen van deze vorm van macht als *sociale krachten*, *institutionele praktijken*, *kollektieve krachten* en *sociale arrangementen* (1974, 22,24). De ideale theorie dient volgens Lukes alle drie de dimensies te inkorporeren. Gesteld dat Lukes' formulering van het machtsvraagstuk korrekt is, in hoeverre is de speltheorie dan in staat deze dimensies te inkorporeren?

Lukes' eerste dimensie is de thuishaven van de speltheorie: multi-laterale besluitvorming tussen (gegeven) actoren inzake een bepaalde kwestie. De idee is dat mensen die bepaalde doeleinden nastreven, koalities met anderen aangaan om hun macht ten opzichte van derden te vergroten, en dat informatie over welke koalities kunnen winnen iets zegt over de machtsverdeling in het spel. De macht van een coalitie is afhankelijk van de waarde die de koalitiegenoten gezamenlijk in de wacht slepen (als ze winnen), en van de verliezen die de coalitie anderen kan toebrengen die niet met haar samenwerken (Rapoport, 1970, 234; Kahan en Rapoport, 1984, 105). De macht van een individuele speler hangt af van de positie die hij inneemt ten aanzien van het formeren van winnende koalities. De machtsindices van Shapley-Shubik en Banzhaf zijn hulpmiddelen om de macht van individuele spelers te meten (vergelijk Straffin, 1978). De Shapley-Shubik-index heeft betrekking op de rangorde waarin een winnende coalitie tot stand komt, en de index definieert de macht van speler X naar het proportionele aantal gevallen waarin X op de wip kan zitten. De Banzhaf-index definieert de macht van speler X naar het aantal gevallen waarin X in staat is door middel van afhaken of toetreden een coalitie te laten winnen of verliezen. Beide indices negeren overigens psychologische en sociologische aspecten van machtsuitoefening, dat wil zeggen ze kennen geen onderscheid

tussen psychisch 'sterke' of 'zwakke' spelers, of tussen sociale achtergronden van spelers. Alleen de strategische positie van een speler is relevant.

Met Lukes' tweede dimensie -de macht om de politieke agenda samen te stellen en te controleren- kan speltheorie moeilijker uit de voeten. Dat is, om in de terminologie van de speltheorie te blijven, de macht om het spel en de spelregels te bepalen. Volgens de principes van speltheorie mag het gedrag van spelers niet afhangen van de spelregels, de zogenaamde *standards of fairness*, dat zijn de regels met betrekking tot het toekennen van beloningen (Rapoport, 1970, 235). De empirische omschrijving van standards of fairness is een weerbarstig probleem, dat speltheoretici vaak voor zich uit schuiven (vergelijk Kahan en Rapoport, 1984, 105); in ieder geval zijn het regels die berusten op morele en sociale konventies. In de economische en in de politieke theorie worden de regels van het monetaire respectievelijk het parlementair-demokratische systeem als zodanig geïnterpreteerd.

Gesteld dat een bepaalde groep gediskrimineerd wordt of zich gediskrimineerd voelt door de bestaande spelregels, en dat die groep een verandering nastreeft, dan is het daaruit resulterende konflikt niet langer binnen het oude spel te interpreteren. Een speltheoretische uitweg uit dit probleem zou zijn een nieuw spel te ontwerpen: het spel over de spelregels. De vraag is echte welke 'standards of fairness' voor het nieuwe spel gelden en of daarover consensus bestaat. Hier duikt het gevaar op van een eindeloze regressie van spelen over spelregels, waarin de band met de empirie steeds losser wordt.

Hetzelfde probleem doet zich voor bij het konflikt over het soort spel dat gespeeld wordt. Stel dat individuen altijd in meerdere spelen betrokken zijn, bijvoorbeeld in het spel van de taalstrijd, de godsdienststrijd en de klassenstrijd. Stel tevens dat een bepaalde groep er belang bij heeft dat de ene strijd de andere domineert. In zo'n geval ontstaat er een konflikt over de criteria voor politieke besluitvorming en politieke interventie: is godsdienst relevant voor het beslechten van loonstrijd; zijn klassestandpunten maatgevend voor de organisatie van het onderwijs, enzovoort? De Westeuropese geschiedenis herbergt een schat aan voorbeelden in dit opzicht (vergelijk Rokkan en Svasand, 1978). Dergelijke konflikten zou men speltheoretisch kunnen interpreteren als een *spel der spelen*, als het spel dat tot inzet heeft welk soort spel de andere domineert. Maar wederom is het probleem: welke spelregels gelden in dit spel der spelen? Ik vrees dat dit probleem niet speltheoretisch oplosbaar is, en dat ook de speltheoreticus hier terug moet vallen op historisch-vergelijkend onderzoek.

Lukes' derde dimensie -de anonieme macht van A over B zonder aanwijsbaar konflikt- valt buiten het bereik van de speltheorie. Berger en Offe schrijven in een kommentaar op Elster (1982): "het spel begint pas als de spelers gevormd zijn en zij een ordening van voorkeuren tot stand gebracht hebben, dit alles als gevolg van processen die juist niet beschouwd kunnen worden als een onderdeel van het spel" (1982, 325).

Speltheorie, geeft ook Elster in een voetnoot toe (1982, 480n), heeft niets te bieden op het vlak van de formatie en ordening van voorkeuren, noch van de formatie van actoren. (Dit terrein, en alleen dit terrein, is overigens de thuishaven van structureel-funktionalistische theorieën over macht, vergelijk Offe, 1973 en Therborn, 1978).

Speltheorie is niet in staat de drie dimensies van macht alle te inkorporeren. Bijgevolg verdwijnt de wisselwerking tussen voorkeuren, spelregels en strategische keuzes uit het theoretische vizier (vergelijk Lange, 1984, 107 en verder). Niet alleen de strategische keuze van individuele arbeiders, maar ook hun voorkeur of voorkeursordering zal mede afhangen van de organisatorische en kulturele konventie in de samenleving en in de arbeidersbeweging in het bijzonder. In een land met een omvangrijke en hecht georganiseerde arbeidersbeweging zullen arbeiders zich, *ceteris paribus*, eerder solidair gedragen dan in een land met een kleine of verdeelde arbeidersbeweging. In een land met een sterke syndikalistische traditie zullen arbeiders minder vertrouwen hebben in tripartiet overleg en eerder bereid zijn het stakingswapen voor politieke doeleinden in te zetten, dan in een land met een ontwikkeld neo-korporatistisch netwerk. Omgekeerd is, schrijft Birnbaum (1982, 1985), de structuur en organisatie van de staat van invloed op de voorkeuren en de organisatorische vormgeving van de arbeidersbeweging. Kortom, sociale structuren, individuele voorkeuren en sociale keuzes zijn onderling verweven. Dat is geen argument tegen speltheorie, maar vóór een behoedzaam gebruik ervan. De speltheoreticus dient zich bewust te zijn van de niet geringe beperkingen van zijn theorie.

4 Toepassingen

In paragraaf 2 van dit artikel is de kritiek geschetst van het analytisch marxisme op enkele centrale stellingen van het neomarxisme. In deze paragraaf worden de alternatieven besproken, zoals die zijn aangedragen door Roemer (1982a) en door Przeworski en Wallerstein (1982).

In zijn *General Theory of Exploitation and Class* (1982a) meent John Roemer, dat Marx' theorie over uitbuiting gebaseerd is op twijfelachtige veronderstellingen (de arbeidswaardeleer), en dat die theorie bovendien onbruikbaar is voor het bestuderen van de structurele ongelijkheid in bestaande socialistische stelsels. Roemer introduceert een meta-theorie over uitbuiting en klassen in het algemeen, waarin hij enerzijds Marx' doelstelling handhaaft (namelijk aan te tonen dat sociale ongelijkheid ook in een markteconomie gebaseerd is op uitbuiting), maar waarin hij anderzijds een totaal andere theoretische grondslag kiest, namelijk een speltheoretische.

Roemer vergelijkt verschillende systemen van uitbuiting met elkaar door de organisatie van de produktie op te vatten als een spel. De actoren in het spel beschikken over verschillende soorten van produktief vermogen, die zij inbrengen in het produktieproces en die zij gebruiken om inkomen te verkrijgen op basis van bepaalde *standards of fairness*. Het criterium voor het bestaan van uitbuiting is het antwoord op de vraag of een bepaalde coalitie van spelers beter af zou zijn, indien zij zich uit het bestaande spel zou terugtrekken teneinde een ander spel met andere spelregels te spelen. De alternatieve standards of fairness betreffen een andere verdeling van het produktieve vermogen. Roemer stelt het welzijn van de spelers afhankelijk van de verdeling van het produktieve vermogen. Formeel gesproken, zegt Roemer: "wordt een coalitie S geacht bij een toedeling te worden uitgebuit indien aan twee voorwaarden is voldaan:

- 1 dat S beter af is dan onder de huidige toedeling wanneer zij haar inkomsten terugtrekt, zoals die gespecificeerd worden door de karakteristiek-functie ('characteristic function') van het spel; en
- 2 dat het komplement van S (S' genaamd) slechter af is wanneer zij haar inkomsten terugtrekt dan bij de huidige toedeling."

Vervolgens onderscheidt Roemer vier vormen van uitbuiting: *feodale*, *kapitalistische*, *socialistische* en *status*-uitbuiting. Hij definiëert kapitalistische uitbuiting als het spel, waarin de arbeiders geen produktiemiddelen bezitten en hun arbeidskracht tegen een loon verkopen aan kapitalisten. Hij konkludeert tot het bestaan van uitbuiting als de twee eerder genoemde voorwaarden van toepassing zijn en er een alternatief spel denkbaar is. Is dit laatste niet het geval, dan spreekt hij van 'sociaal noodzakelijke uitbuiting'. Het alternatieve spel houdt in, dat iedere arbeider zijn of haar hoofdelijke aandeel van het totale produktieve vermogen van de samenleving verkrijgt.

Volgens Roemer zijn alle loonarbeiders inderdaad beter af als zij zich met hun hoofdelijk aandeel in het produktieve vermogen zouden terugtrekken uit het kapitalisme, en dat de kapitalisten slechter af

zouden zijn. Dus is er sprake van uitbuiting en dus hebben loonarbeiders belang bij revolutie.

Dit is niet de plaats om de verdiensten van Roemers studie te belichten (zie onder andere Elster, 1985, 196 en verder; Wright, 198, 73 en verder; Therborn, 1986, 17 en verder). Het gaat hier om de beperkingen van zijn concept, die voortvloeien uit de speltheoretische formulering ervan. Er kleven in dit opzicht twee bezwaren aan Roemers benadering.

Ten eerste impliceert het begrip *uitbuiting* machtsongelijkheid of onderdrukking. Dat erkent ook Roemer als hij constateert dat zijn twee eerder genoemde voorwaarden weliswaar noodzakelijk, maar niet voldoende zijn. Want strikt genomen zouden kinderen, bejaarden en gehandicapten volgens de twee voorwaarden de rest van de samenleving uitbuiten (Roemer, 1982b, 277). Om dit probleem te ontwijken suggereert Roemer de mogelijkheid een derde voorwaarde toe te voegen, namelijk dat de coalitie S' (de uitbuiters) coalitie S (de uitgebuitenen) domineert, in de zin dat S' kan voorkomen dat S zich terugtrekt. Maar, geeft hij aanstonds toe, deze toevoeging is ad hoc en "vertroebelt de helderheid van de speltheoretische karakterisering" (Roemer, 1982b, 277n). De laatste zinsnede kan gelezen worden als een eufemisme voor 'onverenigbaar met speltheorie', omdat het hier gaat om machtsverhoudingen op het niveau van Lukes' tweede of derde dimensie, met andere woorden: om machtsverhoudingen die zich niet gemakkelijk laten herleiden tot bewust strategisch handelen.

Ten tweede levert Roemers theorie geen uitspraken op over de oorzaken (Elster, 1982b, 367), noch over de gevolgen van uitbuiting (Przeworski, 1982, 297). Mathematische modellen, ook die van Roemer, lenen zich volgens Stinchcomb (1985, 90) niet voor het definiëren van causale variabelen om onderdrukking te verklaren. Roemer kijkt naar uitbuiting als ware hij een boekhouder, die registreert dat er op tijdstip T, wanneer systeem S in evenwicht is, sprake is van uitbuiting, en die de uitgebuitenen vervolgens adviseert de eigendomsverhoudingen te veranderen (vergelijk Therborn, 1986, 17; Offe, 1985, 85). Roemer levert geen empirisch, maar een ethisch criterium voor uitbuiting. Hij verklaart uitbuiting noch klassenstrijd, maar hij levert een normatieve theorie, ideologische ammunitie in de strijd van arme arbeiders tegen rijke kapitalisten.

De geschiedenis van het kapitalisme bestaat echter niet alleen uit de strijd tussen arme arbeiders en rijke kapitalisten. Er bestaat ook strijd tussen kapitalisten onderling, tussen volkeren, rassen, sexen en levensbeschouwelijke groeperingen (Przeworski, 1985, 227). De klassenstrijd tussen arbeiders en kapitalisten is ingebed in een konfiguratie van politieke, economische en culturele scheidslijnen en

organisaties. Bovendien wordt de klassenstrijd in de ontwikkelde kapitalistische landen de afgelopen decennia vooral gekenmerkt door samenwerking. Kennelijk meent het merendeel van de arbeiders dat zij meer baat hebben bij een kompromis dan bij een revolutie. In zijn algemene theorie abstraheert Roemer van al deze zaken. Hij pleit tegen het einde van zijn boek voor het ontwikkelen van een 'sociologie van de onrechtvaardigheid', maar hoe die sociologie zich verhoudt tot de algemene theorie over uitbuiting en klassen blijft in het duister.

De bovenstaande kritiek op Roemer impliceert niet, dat klassenstrijd geen onderwerp van Rationele Keuzetheorie kan zijn. Integendeel. Met name het kompromis tussen kapitaal en arbeid in de naoorlogse periode is de laatste jaren een vruchtbaar terrein gebleken voor de mathematisch deduktieve methode. Przeworski en Wallerstein (1982) bijvoorbeeld trachten dit kompromis te begrijpen als een min of meer bewuste keuze van beide partijen en tevens de motieven daarvoor te doorgronden. Evenals Roemer handhaven zij de oorspronkelijke doelstelling van Marx, dat wil zeggen dat zij de kapitalistische ontwikkeling interpreteren in termen van economische belangen-tegenstellingen en klassenstrijd. Marx voorspelde echter dat politieke democratie en kapitalisme onverenigbaar zouden blijken. Przeworski en Wallerstein konstateren dat deze voorspelling niet is uitgekomen en dat de kapitalistische democratie in tal van landen sinds jaar en dag een redelijk stabiele staatsvorm is. Neomarxistische auteurs verklaren deze anomalie doorgaans uit ideologische en politieke factoren, die het economische konflikt bezweren. Przeworski en Wallerstein daarentegen betogen, dat politieke democratie en kapitalisme onder bepaalde randvoorwaarden heel goed samengaan, en wel op grond van rationele economische overwegingen. Om hun stelling kracht bij te zetten ontwerpen zij een mathematisch deduktief model, waarin zij abstraheren van politieke en ideologische factoren en zij de stabiliteit van de kapitalistische democratie pogen te verklaren uit economische overwegingen en beslissingen. Przeworski en Wallerstein definiëren kapitalisme als economisch systeem, waarin investeringen grotendeels gefinancierd worden uit private winsten. Private winsten zijn derhalve een noodzakelijke voorwaarde voor economische groei en voor de verbetering van de materiële situatie van elke groep in de samenleving. De winsten zijn echter geen voldoende voorwaarde, want kapitalisten kunnen besluiten de winst niet opnieuw te investeren, maar te consumeren of anderszins aan te wenden. Gegeven deze situatie beschikken arbeiders in het democratisch kapitalisme over drie opties. De eerste is een kapitalistische democratie zonder wapenstilstand, dat is een

maatschappij die zich in een voortdurende staat van oorlog bevindt tussen konflikerende belangen. De tweede optie is de algehele socialisatie van de produktiemiddelen, waarna de belangrijke economische beslissingen toevallen aan alle individuen als staatsburgers. De derde optie is te onderhandelen met de kapitalisten, in de verwachting dat de kapitalisten de hen toegestane winsten produktief zullen investeren en zodoende zorg zullen dragen voor economische groei, werkgelegenheid en meer konsumptie in de nabije toekomst. De logika van een dergelijk kompromis is, gezien vanuit de arbeiders, dat huidige kosten (winsten voor ondernemers) voorafgaan aan toekomstige baten (meer werk en loon). Ook de kapitalisten hebben drie opties: een democratie zonder wapenstilstand, een autoritair kapitalisme of een kompromis met de arbeiders. In het laatste geval ruilen kapitalisten winst en arbeidsrust af tegen geleidelijke loonsverhogingen.

Vervolgens inventariseren de auteurs alle strategische overwegingen en de daaraan verbonden risico's, en stellen zij voor beide partijen een *best-reply* theorema op. Hun konklusie luidt, dat de arbeiders onder bepaalde (mathematisch geformuleerde) randvoorwaarden alle belang hebben bij een kompromis met de kapitalisten. Indien de arbeiders kunnen verwachten, dat het kompromis bijdraagt tot een verbetering van hun materiële situatie en dat ook de kapitalisten het kompromis gestand zullen doen, dan is het voor economisch kalkulerende arbeiders volstrekt rationeel een kompromis na te streven.

Welke konsekwenties heeft het kompromis voor de democratische staat? Przeworski en Wallerstein antwoorden:

"Wanneer arbeiders strategieën volgen die tot een kompromis leiden, doet de staat wat nodig lijkt om het kapitalisme te reproduceren, omdat dit de keuze is van zowel de arbeiders als de kapitalisten. De organisatie van de staat als een institutie geeft uitdrukking aan een specifiek klassenkompromis. Een klassenkompromis impliceert een bepaalde organisatie van politieke verhoudingen, een bepaalde relatie tussen elke klasse en de staat, een bepaald soort instituties en een bepaald soort beleid. De staat moet (sic) zorgen dat beide klassen de afspraken van elk kompromis nakomen, en die delen van iedere klasse die het kompromis aangaan beschermen tegen niet-koöperatief gedrag van hun klasse-genoten. De staat moet (sic) individuele kapitalisten aansporen om te besluiten wat het klassenkompromis vereist (...). Tenslotte, aangezien de staat van het klassenkompromis een democratische staat is, moet (sic) zij erop toezien dat de coalitie van klassen die het kompromis aangaat elektorale steun onder de bevolking kan winnen, hetgeen impliceert (sic) dat ook rekening

gehouden moet (sic) worden met de belangen van hen die buitengesloten zijn van de specifieke coalitie." (1982, 236)

Wat is het resultaat van deze analyse? Met behulp van hun deduktieve model tonen Przeworski en Wallerstein aan, dat

- 1 rationeel en enkel economisch kalkulerende arbeiders, onder bepaalde randvoorwaarden, belang *kunnen* hebben bij een kompromis met de kapitalisten, en dat
- 2 de kapitalistische democratie, onder bepaalde randvoorwaarden, geen omhulsel voor de diktatuur van het kapitaal *behoeft* te zijn, maar ook adequaat uiting *kan* geven aan de belangen van de arbeiders.

Daarmee hebben Przeworski en Wallerstein twee centrale stellingen van het gangbare neomarxisme theoretisch weerlegd.

Een andere vraag is, of het model van Przeworski en Wallerstein geschikt is voor het empirisch analyseren van (klassen)strijd. Ik meen van niet. Met behulp van een mathematisch model kan men mogelijke acties en hun mogelijke gevolgen traceren, maar niet verklaren wie daadwerkelijk welk traject kiest. Waarom niet? Laat ik Przeworski zelf als getuige aanroepen.

In het artikel 'Proletariat into class: the Process of Class Formation' (1985) bestrijdt Przeworski te vuur en te zwaard de opvatting, dat "kapitalisme (...) gekenmerkt wordt door het objectieve konflikt tussen materiële belangen op korte termijn waarmee individuen opgezadeld zijn in hun hoedanigheid van dragers of personifikaties van objectieve posities", als zou "het verdedigen van belangen op korte termijn (...) het mechanisme vormen dat het organiseren van klassen in beweging zet" (1985, 66). Klassen zijn geen gegeven, homogene grootheden die als zodanig denken en handelen. Men dient zich goed te realiseren, schrijft Przeworski, "dat klassen gevormd worden in de loop van gevechten, en dat deze gevechten gestructureerd worden door economische, politieke en ideologische omstandigheden waaronder zij plaats vinden, en dat deze objectieve omstandigheden -tegelijk economisch, politiek en ideologisch- vorm geven aan de praktijk van bewegingen die de arbeiders als klasse trachten te organiseren" (1985, 69).

Hetzelfde geldt, lijkt me, voor individuen. Individuen ontwikkelen hun voorkeur en voorkeursordering in een economische, politieke en ideologische omgeving, en deze omstandigheden geven mede vorm aan de identiteit van een persoon. Het deduktieve model abstraheert nu juist van konkrete plaatsen en tijden, evenals van politieke en ideologische factoren.

voorkeuren en sociale keuzes. Zoals gebruikelijk in de Rationele Keuzetheorie veronderstellen Przeworski en Wallerstein voorkeuren van arbeiders en kapitalisten als gegeven, en stellen zij de keuze afhankelijk van een abstrakt-rationele afweging van risikofactoren, in het bijzonder van de organisatiegraad, de institutionalisering van de arbeidsverhoudingen en de (internationale) economische situatie. Individuen nemen rationele beslissingen binnen bepaalde randvoorwaarden. Elders schrijft Przeworski echter: "Wat mensen gaan geloven en wat ze in feite doen is een gevolg van een lang proces van overtuiging en organisatie door politieke en ideologische krachten, die verweekeld zijn in talrijke gevechten om hun doeleinden te realiseren" (1985, 69). Volgens deze passage zijn de actoren en hun opties afhankelijk van (politieke en ideologische) krachtsverhoudingen. Maar dergelijke krachtsverhoudingen vallen grotendeels buiten het blikveld van het mathematisch deductieve model. Zo interpreteren Przeworski en Wallerstein (1982, 218) de winst-loon koëfficiënt als een weergave van de economische strijdbaarheid van de georganiseerde loonarbeiders. Maar is de relatie winst-loon niet afhankelijk van meerdere krachtsverhoudingen, dat wil zeggen tevens afhankelijk van de strijdbaarheid van de kapitalisten, van de (internationale) strijd tussen kapitalisten onderling of de strijd(baarheid) van andere groepen?

Een derde tegenstrijdigheid betreft de relatie tussen economie en politiek in een kapitalistische democratie. Enerzijds benadrukt Przeworski in 'Material Bases of Consent' (1985): "De onbepaaldheid die het democratisch systeem eigen is stelt allen in de gelegenheid een deel van hun materiële belangen te verwezenlijken" (1985, 143). Welke belangen de staat daadwerkelijk behartigt kan men derhalve niet a priori vaststellen, maar hangt af van het verloop van de politieke en ideologische strijd. En zoals Przeworski in 'Political Parties and the Voting Behavior of Individuals' (1985) uiteenzet spelen hierin niet klassen een centrale rol, maar politieke partijen: "Politieke partijen -samen met vakbonden, kerken, fabrieken en scholen- geven vorm aan kollektieve identiteiten, prenten overtuigingen in, definiëren het belang ten behoeve waarvan kollektieve akties mogelijk worden (...). Politieke partijen zijn niet eenvoudig weerspiegelingen van een klassenstructuur of uitingen van klassebelangen" (1985, 101).

Anderzijds beweren Przeworski en Wallerstein (1982, 236) dat de democratische staat een adequate uitdrukking is van het (enkel door arbeiders en kapitalisten gesloten) klassenkompromis, zonder met een woord te refereren aan politieke partijen, politieke strijd of krachtsverhoudingen in het algemeen, noch over de staat als instituut.

Dat is merkwaardig, want Przeworski en Wallerstein beschuldigen de pagina tevoren funktionalistische theorieën ervan de staat enkel te belichten als een instantie die de kapitalistische verhoudingen reproduceert. In feite beweren Przeworski en Wallerstein hetzelfde, met de toevoeging dat de betrokken partijen voor deze uitkomst gekozen hebben (vergelijk Alford en Friedland, 1985, 339).

Samenvattend: zowel het mathematische deduktieve model van Roemer, als dat van Przeworski en Wallerstein zijn geschikte hulpmiddelen om theoretische inkonsistenties in gangbare neo-marxistische opvattingen aan de kaak te stellen. Beide modellen schieten echter tekort als grondslag voor een empirische analyse van uitbuiting en klassenstrijd. Derhalve is de kritiek van Roemer en van Przeworski en Wallerstein voorsnog destruktief.

5 Samenvatting en konklusie

De kritiek van Elster, Roemer en Przeworski -hier samengevat onder de noemer van het *analytisch marxisme*- op gangbare neomarxistische theorieën in het algemeen en op het structureel-funktionalistische paradigma in het bijzonder is terecht, de daaraan verbonden konklusie echter voorbarig. Ten eerste volgt uit de verwerping van methodologisch kollektivisme niet per definitie de aanvaarding van methodologisch individualisme. Ten tweede zijn aan het gebruik van Rationele Keuzetheorie en speltheorie bepaalde theoretische beperkingen verbonden ten aanzien van machtspolitieke vraagstukken en van sociale processen op langere termijn. Ten derde zijn de betreffende auteurs er niet in geslaagd een empirisch alternatief te bieden voor de theorieën die zij verwerpen.

Daarmee wil niet gezegd zijn, dat er binnen het marxisme geen plaats zou zijn voor Rationele Keuzetheorie of speltheoretische principes. Het analytisch marxisme is in staat gebleken het zicht te openen op verschijnselen, die het structureel-funktionalisme niet of nauwelijks kan waarnemen. Maar Rationele Keuzetheorie is geen alternatief voor structureel-funktionalisme, evenmin als het tweede trouwens een alternatief is voor het eerste. Sociale verschijnselen zijn enerzijds de uitkomst van menselijke interactie, en als zodanig te analyseren op het niveau van strategisch handelende individuen. Maar het gedrag van individuen, hun voorkeuren en overwegingen zijn anderzijds afhankelijk van de structuren, instituties en konventies, die in een maatschappij gangbaar zijn. Elke benadering die deze dualiteit van sociale verschijnselen negeert, speelt het spel van Koning Eenoog. Zijn wij blinden?

Literatuur

- Alford, R.R. en R. Friedland, 1985, *Powers of Theory, Capitalism, the State and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge
- Berger, J. en C. Offe, 1982, Functionalism vs. Rational Choice? Some Questions Concerning the Rationality of Choosing One or the Other, *Theory and Society*, 11e jaargang, 521-526
- Birnbaum, P., 1982, Marxism, Anarchism, Trade-unionism, in ... Birnbaum, 1982, *Logique de l'Etat*, Fayard, Paris, blz. 13-37
- Birnbaum, P., 1985, États, Ideologies et Action Collective en Europe Occidentale, in A. Kazancigil (red.), *L'Etat au Pluriel, Perspectives de Sociologie Historique*, Economica/Unesco, Paris, blz. 229-245
- Elster, J., 1982a, Marxism, Functionalism and Game theory; The Case for Methodological Individualism, *Theory and Society*, 11e jaargang, blz. 453-482
- Elster, J., 1982b, Roemer versus Roemer: A Comment on 'New Directions in the Marxian Theory of Exploitation and Class', *Politics & Society*, 11e jaargang, blz. 363-373
- Elster, J., 1985, *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press, Cambridge
- Giddens, A., 1977, *Studies in Social and Political Theory*, Hutchinson, London
- Giddens, A., 1979, *Central Problems in Social Theory, Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, MacMillan Press, London
- Giddens, A., 1982, Commentary on the Debate, *Theory and Society*, 11e jaargang, 527-539
- Godelier, M., 1974, *Rationalité et Irrationalité en Economie*, Bd.1, Maspero, Paris
- Habermas, J., 1961, Reflektionen über den Begriff der Politischen Beteiligung, in J. Habermas en anderen, *Student und Politik*, Luchterhand, Neuwied
- Habermas, J., 1973, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt
- Hindess, B., 1984, Rational Choice Theory and the Analysis of Political Action, *Economy and Society*, 13e jaargang, 255-277
- Kahan, J.P. en A. Rapoport, 1984, *Theories of Coalition Formation*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey
- Koch, K., 1979, De Nieuwe Marxistische Staatstheorie: (her)ontdekking van de Grenzen van een Structureel-functionalistisch Paradigma, *Acta Politica*, 14e jaargang, 3-70
- Miliband, R., 1977, *Marxism and Politics*, Oxford University Press, Oxford

- Miliband, R., 1984, *Capitalist Democracy in Britain*, Oxford University Press, Oxford
- Lash, S. en J. Urry, 1984, The New Marxism of Collective Action: A Critical Analysis, *Sociology*, 18e jaargang, 33-50
- Lukes, S., 1974, *Power, A Radical View*, MacMillan Press, London
- Offe, C., 1973, Klassenherrschaft und Politisches System. Die Selektivität Politischer Institutionen, in Offe, *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates, Aufsätze zur Politischen Soziologie*, Suhrkamp, Frankfurt, 65-105
- Offe, C., 1984, *Contradictions of the Welfare State*, Hutchinson, London
- Offe, C., 1985, Bemerkungen zur spieltheoretischen Neufassung des Klassenbegriffs bei Wright und Elster, *PROKLA* 58, 15e jaargang, 83-88
- Panitch, L., 1981, Trade Unions and the Capitalist State, *New Left Review* 125, 21-43
- Parijs, Ph. van, 1982, Functionalist Marxism Rehabilitated, *Theory and Society*, 11e jaargang, 497-511
- Poulantzas, N., 1974, *Les Classes Sociales dans le Capitalisme Aujourd'hui*, Editions Seuil, Paris
- Poulantzas, N., 1978, *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, Presses Universitaires de France, Paris
- Poulantzas, N., 1982, *Pouvoir Politique et Classes Sociales de l'Etat Capitaliste*, Maspero, Paris
- Przeworski, A. en M. Wallerstein, 1982, The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies, *American Political Science Review*, 76e jaargang, 215-238
- Przeworski, A., 1982, The Ethical Materialism of John Roemer, *Politics & Society*, 11e jaargang, 289-313
- Przeworski, A., 1985, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge
- Przeworski, A., 1986, Methodologischer Individualismus als Herausforderung der marxistischen Theorie, *PROKLA* 62, 16e jaargang, 120-143
- Roemer, J., 1982a, *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Roemer, J., 1982b, New Directions in the Marxian Theory of Exploitation and Class, *Politics & Society*, 11e jaargang, 253-287
- Roemer, J., 1982c, Methodological Individualism and Deductive Marxism, *Theory and Society*, 11e jaargang, 513-520
- Rokkan, S. en L. Svasand, 1978: Zur Soziologie der Wahlen und der Massenpolitik, in R. Koenig (red.), *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*, Bd. 12, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart

- Rapoport, A., 1970, *N-Person Game Theory, Concepts and Resolutions*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Stinchcomb, A., 1985, Is there Value Added in Mathematical Marxism?, *Theory and Society*, 14e jaargang, 83-91
- Straffin, Ph.D., 1978, Power Indices in Politics, in S. Brams, W. Lucas en Ph. Straffin, *Political and Related Models*, New York
- Swaan, A. de, 1973, *Coalition Theories and Cabinet Formations, A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Elsevier, Amsterdam
- Therborn, G., 1978, *What does the Ruling Class do When it Rules, State Apparatuses and State Power under Feudalism, Capitalism and Socialism*, New Left Books, London
- Therborn, G., 1986, *Looking out for where the Action is, Class Analysis: History and Defence*, ongepubliceerd manuscript
- Wright, E.O., 1985, *Classes*, Verso, London